

Г.В.ПАПАКІН *

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В РЕФЛЕКСІІ П.СКОРОПАДСЬКОГО (за матеріалами приватного листування)

На матеріалах родинного листування П.Скоропадського розкривається його сприйняття Першої світової війни, в якій він брав найбезпосереднішу участь, розглядаючи її як важку, невдячну справу. Не гнався за чинами, мріючи залишити після війни службу. До німців ставився з певною повагою, визнаючи їхню завзятість та дисципліну, але жодної згадки про можливість перемоги Німеччини в його листах немає. Спростовуються також поширені стереотипи про властолюбство, кар'єризм, політичне невігластво майбутнього гетьмана України.

Ключові слова: П.Скоропадський, Перша світова війна, гвардія, кавалерія, воєнні дії.

Приватні листи відомих осіб виступають цінним джерелом дослідження їхньої ролі в певних історичних подіях, а також – сприйняття ними подій, що вплинули на хід світової історії. Якщо мемуари та щоденники таких діячів можна вважати (за В.Винниченком) «автофільмом, який готують для публіки»¹, де головний герой виступає в повному гримі, декламуючи продумані монологи, то листи варто порівняти з миттевою фотографією. Герой на них – без зайвих прикрас, і, якщо це людина відверта, говорить про те, що думає в даний момент. У сучасній епістолології існує чимало визначень листа як окремого різновиду історичної пам'ятки. Дещо різниться його оцінка в літературо-, джерело- та архівознавстві. Дефініції листа знаходимо в теоретичних працях М.Дмитрієнко, І.Войцехівської, В.Ляхоцького, М.Коцюбинської, В.Кузьменка та ін.² Варте уваги визначення, наведене в кандидатській дисертації І.Старовойтенко: «Лист – це джерело особового походження, що має діалогічну форму, передбачає наявність кореспондента та адресата, які роз'єднані відстанями, але пов'язані спільними інтересами чи справами, що спонукали їх до необхідності епістолярної комунікації з урахуванням архітектоніки листування певної доби. Автор вважає спонукальний мотив основною умовою листування, це могли бути і взаємні симпатії, і приятельство, і спільні погляди та справи, і засіб спілкування»³. У цьому визначенні не згадується така важлива

* Папакін Георгій Володимирович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів
E-mail: hparakin@gmail.com

¹ Винниченко В.К. Щоденники // Київська старовина. – 2000. – №4. – С.74.

² Войцехівська І.Н., Ляхоцький В.П. Епістолологія: Короткий історичний нарис. – К., 1998. – 52 с.; Дмитрієнко М., Войцехівська І. Епістолографія (епістолологія) як наука історичного циклу // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. – Ч.2. – К., 1998. – С.23–45; Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – 300 с.; Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х рр. XX ст. – К., 1998. – 306 с.

³ Старовойтенко І.М. Листування Євгена Чикаленка як історичне джерело: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2004. – С.22.

частина епістолярію, як родинне листування з його особливостями, характером, спонукальними мотивами, тісним зв'язком із родинними відносинами та стосунками всередині сім'ї. Надто це характерно для листів, адресованих близьким або однодумцям.

Щирою й відкритою в листуванні з рідними людиною був гетьман України Павло Скоропадський, а спорідненою душею стала для нього дружина Олександра (з роду Дурново), з якою він побрався у січні 1898 р. Вони прожили у шлюбі 47 років. Весь цей час у П.Скоропадського не було, мабуть, більш довіреної особи, ніж його друга половинка. Саме їй він повіряв найпотаємніші думки, відверто говорив про свої враження, наміри та сподівання.

Листування з Олександрою Петрівною, розпочавшись 1895 р., тривало практично все життя гетьмана. Особливо активним воно ставало під час тривалих від'їздів чоловіка – у справах власного господарства, служби та, звісно ж, у період російсько-японської 1904–1905 та Першої світової 1914–1918 рр. війн. Обов'язковими супутниками його тоді були листи від дружини й щоденник, який він вів до кінця 1917 р. Про щоденники з обох воєн, перший з яких не так давно віднайдено в Російському державному архіві давніх актів⁴, а другий ще не виявлено, нам уже доводилося писати та навіть реконструювати зміст останнього⁵.

Листи й щоденники П.Скоропадського генетично пов'язані між собою. Щоденник російсько-японської війни народився з листів, які відсилалися нерегулярно й дуже довго перебували в дорозі⁶. У листах із Першої світової майбутній гетьман, не завжди наважуючись говорити про небажане для стороннього ока або докладно розкривати якісь події, зазначав: «Усе в мене написано у щоденнику день у день»⁷. Дружина, відповідаючи йому, умістила в одному з листів як додаток фрагмент свого щоденника за ключові дні (23 лютого – 3 березня 1917 р.) Лютневої революції в Росії⁸.

Подружнє листування Скоропадських виступає самостійним джерелом. Зрозуміти вчинки російського генерала та українського гетьмана, його наміри й справжні погляди навіть у питаннях державної ваги, нарешті змалювати соціально-політичний портрет П.Скоропадського без вивчення його листів до дружини неможливо⁹. Це справедливо й для періоду Першої світової війни, адже попри велику кількість біографічних досліджень про цю постать діяльність

⁴ Див.: Папакін Г. Невідомий щоденник Павла Скоропадського періоду російсько-японської війни 1904–1905 рр. // Архіви України. – 2006. – №1/6. – С.412–416.

⁵ Див.: Папакін Г. Архів Скоропадських: Фамільні архіви української еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських. – К., 2004. – С.298–306; *Його ж.* Щоденники Павла та Олександри Скоропадських 1904–1917 рр.: історія ведення, зберігання; спроба реконструкції // Архівознавство, археографія, джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Вип.3: Джерелознавчі дисципліни. – К., 2001. – С.433–446.

⁶ Папакін Г. Архів Скоропадських... – С.298.

⁷ Лист П.Скоропадського дружині від 01.08.1914 р. (тут і далі всі дати в листах – за старим стилем; див.: Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.696. – Арк.57 зв.).

⁸ Лист О.Скоропадської чоловікові від 07.03.1917 р. (див.: Там само. – Спр.468. – Арк.11–14 зв.; опубл.: Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси. – К., 2003. – С.245–249).

⁹ Папакін Г. Архів Скоропадських... – С.285.

П.Скоропадського в ті роки досі не те що не стала об'єктом окремого наукового дослідження, а взагалі практично не розкрита бодай у загальних рисах. Не в останню чергу така невтішна картина пов'язана з недостатністю джерельної бази теми. Офіційні документи частин і з'єднань, якими командував генерал-майор (з літа 1916 р. – генерал-лейтенант) П.Скоропадський, документи генерального штабу, верховного головнокомандування та військового міністерства Російської імперії, що зберігаються нині в Російському державному військово-історичному архіві, мають при цьому непересічне значення. Але службові та особисті листи за 1914–1917 рр., насамперед листування з дружиною, менше – з братом Михайлом, також служать невичерпним і досі не актуалізованим джерелом. Неабияке значення має той факт, що переважна частина цієї кореспонденції не відсилалася звичайною поштою, а передавалася довіреними особами («з okazjiєю») або спеціальними посланцями, тобто не проходила військової цензури. Відтак, учасникам листування не було потреби щось приховувати: думки та враження викладалися широко, не зважаючи на особу.

Отже з різноманітних тем подружнього листовного діалогу спробуємо виокремити рефлексії П.Скоропадського щодо світової війни, в якій він брав особисту участь від самого її початку та майже до кінця. Із цього можна буде зробити висновок і щодо ролі світового збройного конфлікту у житті майбутнього гетьмана, його впливу на розвиток світогляду останнього. Зрозуміло, що погляди П.Скоропадського на війну – її характер, тривалість, спрямованість та можливі наслідки – не були сталими, змінюючись упродовж трьох років фронтового життя.

Перша світова війна розпочалася, як відомо, 28 липня (15 липня за юліанським календарем, яким користувалися в Російській імперії) 1914 р. Цьому передували майже півтора місяці переговорів, дипломатичних маневрів, нот та ультиматумів після вбивства у Сараєві спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца-Фердинанда. Із цього приводу в листі від 14 червня генерал П.Скоропадський, командир Кінного лейб-гвардії полку (з 1911 р.) та тимчасовий начальник зведеної гвардійської кінної бригади у складі Кавалергардського та Кінногвардійського полків, писав дружині:

«Тут усі тільки й говорять про вбивство ерцгерцога. Який у вас настрій, що каже Маша (М.Васильчикова, родичка Скоропадських, в австрійському маєтку якої тоді перебували дружина та діти – Г.П.)? У нас бояться ускладнень Австрії зі Сербією, це загрозувало б усілякими наслідками»¹⁰.

Усі події передодня війни П.Скоропадський сприймав в офіційному руслі: Росія зобов'язана виступити проти Австро-Угорщини – на захист Сербії. У липні він писав дружині:

«Ми, хто пролив стільки крові за ту ж таки Сербію, не можемо залишатися байдужими спостерігачами, коли та сама Сербія

¹⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 14.06.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.42).

буде поглинена Австрією. Як наслідок, хвала Богові, різка й рішуча відсіч»¹¹.

Але такий розвиток подій викликав і зауваження: «Не бачу, як усе це мирно завершиться, геть відмовляюся розуміти, таким чином, люба моя Алінонька, ми напередодні нових великих випробувань»¹². Таке бачення перебігу світових подій, у чомусь пророче (війна – це лише початок «великих випробувань»), але вочевидь стратегічне, демонструє особливості світогляду майбутнього гетьмана України, його здатність аналізувати загальновідомі факти й робити з них цілком обґрунтовані висновки.

Навіть на початку війни, коли більшу частину російського суспільства охопив войовничий ентузіазм (певну данину йому віддав і П.Скоропадський), приватна кореспонденція містила сумні нотки, пов'язані з невизначеністю результатів воєнних дій. Так, з ешелону, яким Кінногвардійський полк вирушив на фронт, П.Скоропадський писав дружині:

«Не знаю, що на нас чекає, але, судячи з того, що тут говорять, справа йде добре, усі кажуть, що ми наступаємо по всій лінії [фронту]. Дорога, мила, безцінна моя дружиницька, душа кров'ю обливається, коли згадую твої милі сумні очі перед моїм від'їздом. Намагайся не сумувати. Яқось воно все обійдеться добре і я, сумлінно виконавши свій обов'язок, повернуся назад до тебе».

У наступному листі він писав про своїх підлеглих: «Кінногвардійці мають чудовий настрій, веселі, вони ще не знають про труднощі, котрі на них чекають»¹³. Перші негативні враження на П.Скоропадського справляють події не на фронті, а в тилу. Так, він був надзвичайно обурений тією хвилиною «казенного патріотизму», що вилився в погром німецького посольства, крамниць, будинків, маєтків, які належали німцям або просто особам із німецькими прізвищами: «Яке неподобство вчинив натовп із німецьким посольством, це не гідно великої держави»¹⁴.

Перше питання, що нас цікавить – як розвивалися погляди П.Скоропадського на причини й характер війни. Спочатку вони цілковито збігалися з офіційною позицією: Російська імперія вступила у конфлікт задля допомоги Сербії проти Австро-Угорщини на виконання зобов'язань за союзними договорами. Справа сумлінна – гідно воювати; усі інші питання мають бути на другому плані. У листах за березень 1915 р. з'являються інші думки, зовнішнім приводом для висловлення яких стає вагітність дружини:

«Служба та війна в мене, сором сказати, відсунулися на задній план, тому я тільки й думаю, коли закінчиться війна, але, на жаль, ніяких відомостей щодо цього немає, і з точки зору державної, не дай Боже, щоб таке бажання зріло у свідомості нашого суспільства, ще скільки нам потрібно зробити»¹⁵.

¹¹ Лист П.Скоропадського дружині від 14.07.1914 р. (див.: Там само. – Арк.43).

¹² Там само. – Арк.45.

¹³ Лист П.Скоропадського дружині від 23.07.1914 р. (див.: Там само. – Арк.46 зв., 49 зв.).

¹⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 25.07.1914 р. (див.: Там само. – Арк.15).

¹⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 04.03.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.29–29 зв.).

Іншими словами, генерал на той момент, не бачачи кінця війни, думав про необхідність її продовження та перемогу над німцями, проте особисто для нього вона перейшла до рангу другорядних подій. І нарешті в листі за березень 1916 р. читаємо: «Тільки ця бійня винятково заради отримання нових ринків і загалом матеріального добробуту, як пояснити її дітям?»¹⁶. Таке «прозоріння» і специфічна термінологія («бійня», «нові ринки» тощо) цілком закономірні. По-перше, Марксів «Капітал» П.Скоропадський цілком міг читати в молоді роки, оскільки ця книга була в родинній бібліотеці. По-друге, і на фронті він мав можливість знайомитися з останніми політичними та економічними працями, виданими за кордоном (у листуванні згадуються брошура колишнього райхсканцлера Б. фон Бюлова «Німецька політика», політичний памфлет британського письменника Г.Велса «Меч миру»¹⁷). Очевидно, слова та звороти на кшталт «бійня», «ринки» справді не були для нього незнайомими. По-третє, генерал і сам дійшов майже антивоєнних висновків, уважно спостерігаючи впродовж років за перебігом бойових дій та настроями у країні. Так, уже 1915 р. він відверто писав дружині про «безлад у тилу», «загальне крадійство», «суцільну говорильню» замість мобілізації промисловості, про нездатність уряду впоратися з суспільними рухами тощо¹⁸. Описуючи свою випадкову зустріч у квітні того року з відомим політичним діячем октябристом О.Гучковим, генерал висловлював стурбованість імовірністю повоєнних селянських заворушень:

«Він (О.Гучков – Г.П.) вважає, що поки все гаразд, але нібито по війні, яким би не був її результат, знову серед селянства спливають аграрне та інші питання з новою силою. Ти під час своїх рішень зверни на це серйозну увагу»¹⁹.

Передчуття швидкого наближення соціальних катаклізмів не залишало П.Скоропадського:

«Стеж за настроями, воєнні поразки завжди викликають народні заворушення. Настрій у нас гарний, і, я думаю, зрештою Німеччина так або інакше буде переможена, але, поза сумнівом, Росії дістанеться, і то сильно. Усе питання – чи витримають нерви в тилу»²⁰.

У жовтні того ж таки 1915 р. він знову висловлював сумніви щодо міцності тилу:

«Загалом від справ наших, відверто кажучи, я не дуже радію, я страшенно боюся за внутрішній стан Росії, чи витримають до кінця. [...] внутрішній стан Росії надзвичайно мене турбує. Дай Боже, щоб я помилявся»²¹.

¹⁶ Лист П.Скоропадського дружині від 06.03.1916 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.696. – Арк.16 зв.).

¹⁷ Лист П.Скоропадського дружині від 19.03.1915 р. (див.: Там само. – Арк.46 зв.).

¹⁸ Лист П.Скоропадського дружині від 20.08.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.98–98 зв.).

¹⁹ Лист П.Скоропадського дружині від 04.05.1915 р. (див.: Там само. – Арк.62 зв.).

²⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 16.07.1915 р. (див.: Там само. – Арк.80 зв.).

²¹ Лист П.Скоропадського дружині від 13.10.1915 р. (див.: Там само. – Арк.123, 124–124 зв.).

Подеколи П.Скоропадський висловлювався ще більш конкретно: «[...] поб'ємо німців, якщо Росії не прийде в голову бунтувати»²²; «[...] можна очікувати повторення руху 1905 р.»²³. Усе це було підсумовано у грудні 1915 р.: «Я дуже побоююсь за ваше майбутнє. Утім багато з чого виплутувалися, якимсь чином і тут доведеться вам вивертатися. Не стільки війна, як усілякі суспільні потрясіння мене лякають»²⁴.

Генерал розмірковував про різні сценарії розвитку подій, готуючись до них як морально, так і у практичному сенсі. Зокрема, у листах до дружини, починаючи з 1915 р., містилися конкретні господарські поради: продати лісові маєтності Пищуг та Успенське в Нижегородській губернії, зібрати в надійному місці коштовності та пам'ятні родинні речі, а найголовніше – уважно стежити за подіями, щоби будь-який їх перебіг (чи то наступ німців на Петроград, чи то революційні заворушення) не заскочили зненацька²⁵. Відтак події року 1917-го не стали для родини Скоропадських неочікуваними. Ба більше, майбутній гетьман у листах від весни 1917 р. висловлював свій ентузіазм із приводу Лютневої революції, захоплення діячами Тимчасового уряду, а зрештою в березні дав влучний прогноз наступних подій, передбачивши швидке його повалення, прихід до влади більшовиків та навіть тривалість їх правління²⁶. Тому не буде жодним перебільшенням говорити про те, що вже з 1916 р. ймовірну революцію П.Скоропадський уважав логічним результатом світової війни.

Крізь листи генерала проходить мотив усвідомлення ним зтяжнього характеру глобального збройного конфлікту, і це попри загальну налаштованість генеральних штабів і суспільств ворогуючих блоків на коротку переможну кампанію²⁷. Успіхи першого місяця війни, коли російська армія, перейшовши державний кордон, вторглася у Східну Пруссію, не вплинули на аналітичне мислення П.Скоропадського, який повідомляв дружині, що початок воєнних дій нагадує йому парадні маневри:

«Усе Красне Село (місце літніх таборів російської гвардії, навчальних зборів і маневрів – Г.П.) з'їжджається сюди, поки що це виглядає досить кумедно. До речі, німці вочевидь досі не зосередилися і тому дуже нерішучі, думаю, що днями це зміниться»²⁸.

Отже, П.Скоропадський навіть на початку війни не сприймав її як коротку переможну кампанію. Навпаки, поразку у Східній Пруссії восени 1914 р. він

²² Лист П.Скоропадського дружині від 02.10.1915 р. (див.: Там само. – Арк.117).

²³ Лист П.Скоропадського дружині від 17.08.1915 р. (див.: Там само. – Арк.97).

²⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 04.12.1915 р. (див.: Там само. – Арк.139 зв.).

²⁵ Див., зокрема, листи без дати [1914 р.]: Там само. – Арк.129; від 22.06.1915 р.: Там само. – Арк.74 зв. – 75 зв.; від 03.08.1915 р.: Там само. – Арк.36 зв.; від 06.08.1915 р.: Там само. – Арк.92; від 08.08.1915 р.: Там само. – Арк.93–93 зв.; від 17.08.1915 р.: Там само. – Арк.97–97 зв.; від 28.05.1916 р.: Там само. – Спр.696. – Арк.40–40 зв. та ін.

²⁶ Див. лист П.Скоропадського дружині від 12.03.1917 р.: Там само. – Спр.694. – Арк.4–7; від 14.03.1917 р.: Там само. – Спр.696. – Арк.73–74 зв.; від 04.04.1917 р.: Там само. – Арк.8–8 зв. Опубл.: Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – С.257–264.

²⁷ Див.: Киган Дж. Первая мировая война. – Москва, 2002. – С.18; Уткин А.И. Первая мировая война. – Москва, 2002. – С.117–127 та ін.

²⁸ Лист П.Скоропадського дружині від 25.07.1914 р. (див.: ЦДАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.50).

уважав практично закономірною, адже російські війська виявилися неготовими до сучасної війни, коли перемогу приносять не відчайдушні атаки кіннотників, а техніка, артилерія, безперервний зв'язок та інженерне забезпечення бою.

Уже перші бойові зіткнення змусили командира Кінногвардійського полку зробити висновок про застарілість тактики традиційного кавалерійського удару. Проте він щиро захоплювався своїми підлеглими:

«Маю сказати, що офіцери та нижні чини трималися чудово, і цим я дуже втішений, що дає мені величезне моральне задоволення. Очевидно, вірять у мене й ідуть у бій спокійно. Офіцери – просто диво, можна їм навіть дорікнути надмірною хоробрістю»²⁹.

Під цією «надмірною хоробрістю» П.Скоропадський (згодом у листах він уживав інше слово: «корнетствування»), очевидно, розумів нерозважливість деяких офіцерів, їхню схильність до позерства, зовнішніх ефектів, нехтування життям своїм та власних підлеглих.

Отже, війна сприймалася ним як важка повсякденна робота, обтяжена нерозпорядливістю вищого командування, інтригами, кар'єризмом, а подеколи навіть боягузством. Уявлення про картинні баталії залишилися в минулому. Із першим відходом військ на лінію російсько-німецького кордону П.Скоропадським опанували інші настрої. Ось що він писав з інтервалом у кілька днів:

«З'ясувалося, що відступ по всій лінії [фронту] йде надзвичайно безладний, і що німці переслідують квола. Це нас урятувало, оскільки, зовсім між нами кажучи, за інших обставин вони могли б казна-що наробити. Нині лад наводиться, але, на жаль, ми, здається, залишилися на лінії Німану³⁰. [...] Мене дуже засмучують наші невдачі тут, на Східному фронті, усе це є доказом того, що війна триватиме ще довгий час, не можна ж думати про примирення за таких умов. [...] Одні б'ються та змагаються під важкими ударами, інші ж у цей час сидять спокійно й вухом не ведуть, що поряд із ними йде серйозний бій»³¹.

Думка про тривалий характер війни рефреном проходить практично крізь усе фронтове листування П.Скоропадського, уперше прозвучавши в листі до брата Михайла від 29 серпня 1914 р.: «Дуже шкода, що війна набуває, здається, затяжної форми»³². На початку вересня 1914 р., коли в Південній Польщі, де стояла його частина, трималася ще досить тепла погода, він просив надіслати йому кожуха, тобто вже готувався до зимової кампанії³³. Наприкінці 1914 р. упевнено писав: «Війна триватиме ще довго, австрійці надломлені сильно,

²⁹ Лист П.Скоропадського дружині від 31.07.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.53).

³⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 01.08.1914 р. (див.: Там само. – Арк.56).

³¹ Лист П.Скоропадського дружині від 04.09.1914 р. (див.: Там само. – Арк.65 зв.).

³² Лист П.Скоропадського братові від 29.08.1914 р. (див.: Там само. – Спр.252. – Арк.92 зв.).

³³ Лист П.Скоропадського дружині від 18.09.1914 р. (див.: Там само. – Спр.694. – Арк.66); лист від 26.09.1914 р. (Там само. – Арк.76).

натомість німці – дуже мало й ще багато з ними доведеться вовтузитися»³⁴. У 1915 р. він навіть спробував зробити прогноз щодо строків: «Коли війна закінчиться, я, маю тобі зізнатися, кінця [її] не бачу не те що влітку – восени, але, думаю, і наступного року ми ще воюватимемо»³⁵. Як бачимо, помилився він не на багато.

Мотивація тривалого характеру війни «високою політикою» виглядала так. Переказуючи дружині настрої німців (зі слів поляків) у листопаді 1915 р. (на той момент гвардійська частина П.Скоропадського стояла біля польського міста Петрокова (нині Пйотркув-Трибунальський у Лодзькому воеводстві)), він констатував:

«Мабуть німці вважають війну обтяжливою й вона починає їм набридати, але вони розуміють, що для них нині настає питання, у випадку їхньої поразки, бути чи не бути, отже вони битимуться довго, доти, поки вичерпаються всі засоби. Це дуже сумно, тому що ресурсів у них багато»³⁶.

Інший дуже важливий аспект сприйняття П.Скоропадським світової війни полягав у професійній сфері. Під впливом своєї участі у військових діях упродовж серпня 1914 – червня 1917 рр. він дійшов висновку про бажаність переходу з гвардії до армії, а по закінченні війни – узагалі залишити військову службу.

Розчарування майбутнього гетьмана у традиційній кавалерійській тактиці, загалом у ролі кінноти у сучасній війні, а також у реаліях гвардійської служби визрівало поступово. Як початок такого процесу можна визначити дії у серпні 1914 р. Зведеного кінного корпусу під командуванням Гусейна Хана Нахичеванського, основу якого становили гвардійські кавалеристи, в околицях Каушена (нині селище Межириччя Гусевського району Калінінградської області Російської Федерації). Тут яскраво проявилася непридатність кавалерії до умов сучасної війни. Канони останньої чверті ХІХ ст. передбачали, що кіннота протистоїть кінноті, вона є стратегічним авангардом, розвідує місцевість, займає населені пункти, утримуючи їх до підходу піхотних частин. Загалом уважалося, що кавалерія «повинна постійно прагнути проникнути якомога далі»³⁷.

Насправді російські війська рушили на Кенігсберг практично навмання, без розвідки, не координуючи свої дії. 19 (6) серпня 1914 р. неподалік від містечка Каушен та села Краупішкен (нині селище Ульянове Німанського району Калінінградської області Російської Федерації) передові частини Зведеного кінного корпусу несподівано зустрілися з німецькими ландверними (тобто укомплектованими резервістами 2-ї черги) та спішеними кавалерійськими підрозділами під загальним командуванням начальника 2-ї ландверної

³⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 15.11.1914 р. (див.: Там само. – Арк.99).

³⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 02.05.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.26).

³⁶ Лист П.Скоропадського дружині від 16.11.1915 р. (див.: Там само. – Арк.100).

³⁷ История конницы. – Кн.2: Примечания Брикса к «Истории конницы» Денисона. – Москва, 2001. – С.378–379.

бригади полковника Ф. фон Люпіна. Відбувся класичний зустрічний бій³⁸, чисельна перевага в якому була на боці росіян (за деякими відомостями загалом 70 ескадронів та 40 гармат проти 5 батальйонів, 2 ескадронів і 12 гармат у німців). Про важкий характер бою свідчили втрати російської кінноти. Атаки кінними або пішими лавами в лоб, без попередньої артилерійської підготовки проти підсиленої гарматами піхоти на заздалегідь облаштованих позиціях мали сумні наслідки. Історики називали різні цифри: убитих – 81, поранених – 293, зниклих безвісти – 22³⁹; або від 25 до 46 офіцерів, від 129 до 329 рядових тільки загиблими⁴⁰. Половина втрат командного складу прийшлася на зведену бригаду кавалергардів та кінногвардійців під тимчасовим командуванням П.Скоропадського. Особливо багато вбитих було у 3-му ескадроні Кінного лейб-гвардії полку⁴¹. Тимчасовий командир кінної гвардії полковник Б.Гартман писав П.Скоропадському з лазарету, куди він потрапив унаслідок поранення: «Після нещасливого 6 серпня (дата бою під Каушеном за ст.ст. – Г.П.) у нас в полку не залишилося середніх офіцерів»⁴². Своєю чергою останній у листі до дружини повідомляв:

«Я без сліз не можу думати про наших офіцерів, усі вони, і в кавалергардів, і в кінній гвардії, герої в повному розумінні; втрати величезні, половина офіцерів вибули зі строю убитими й пораненими. [...] У кавалергардів теж вибула маса»⁴³.

Саме за цей бій перші нагороди у цій війні – ордени Св. Георгія – отримали сам П.Скоропадський, а також командир ескадрону ротмістр барон П.Врангель, полковник Б.Гартман, командир Кавалергардського полку генерал-майор князь А.Долгорукий, корнет великий князь Дмитро Олександрович⁴⁴. Про це йшлося в наказі по 1-й армії від 12 вересня (30 серпня) 1914 р. №72⁴⁵. Згаданою бойовою відзнакою П.Скоропадський пишався все життя. Цікаво, що поранений Б.Гартман, який у вересні 1914 р. стане наступником П.Скоропадського на посту командира Кінного полку, писав йому з лазарету, згадуючи про інших постраждалих від шрапнельного обстрілу офіцерів: «Захоплення нашими діями тут повне»⁴⁶.

³⁸ Див.: Радус-Зенкович В.А. Очерк встречного боя: По опыту Гумбиненской операции 1914 г. – Москва, 1920. – 120 с.

³⁹ Керсновский А.А. История русской армии. – Москва, 1994. – Т.3. – С.339.

⁴⁰ Див.: Барсуков Е. Русская артиллерия в мировую войну. – Москва, 1940. – Т.2. – С.118; *Розвольд В.* Конница 1-й армии в Восточной Пруссии (август – сентябрь 1914 г.). – Москва, 1926. – С.63; *Головин Н.Н.* Из истории кампании 1914 г. на русском фронте: Начало войны и операции в Восточной Пруссии. – Прага, 1926. – С.124.

⁴¹ Радус-Зенкович В.А. Очерк встречного боя... – С.34.

⁴² Лист Б.Гартмана П.Скоропадському від 21.08.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.301. – Арк.22).

⁴³ Лист П.Скоропадського дружині від 09.08.1914 р. (див.: Там само. – Спр.694. – Арк.59–59 зв.).

⁴⁴ Телеграма командувача 1-ї армії П. фон Ренненкампа П.Скоропадському від 27.08.1914 р. (див.: Там само. – Оп.1. – Спр.191. – Арк.109).

⁴⁵ Див.: Кто всё-таки был первым кавалером ордена Св. Георгия в Великой войне? // Кавалеръ: Общероссийский военно-исторический альманах. – 2001. – №1. – С.7–10.

⁴⁶ Лист Б.Гартмана П.Скоропадському від 13.08.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.301. – Арк.20 зв.).

У працях військових істориків підкреслюється, що командувач 1-ї армії П. фон Ренненкампф негативно оцінив дії Зведеного кінного корпусу, направивши Гусейну Хану Нахичеванському різку записку:

«Як і раніше, залишаюся при думці, що дії геть незадовільні. Середня колона (1-ша гвардійська кавалерійська дивізія), на шттовхнувшись по фронту на супротивника, абсолютно правильно розгорнулася. Фланговим дивізіям Бельгарда й Рауха слід було направитися в обхід флангів у повному складі. Щодо генерала Рауха я знаю, що він спрямував частину дивізії з артилерією, натомість генерал Бельгард мене буквально обурює. Невже генерал, який дійшов до посади начальника дивізії, не знає, що для дієвості обходу йому потрібно було взяти свої 3 батареї? Супротивник, узятий з обох флангів під анфіладний гарматний вогонь, був би знищений. Усі його 12 гармат потрапили б легко до Ваших рук, а так Ви взяли лише 2 з важкими втратами. Усі ці втрати лягають тяжкою відповідальністю на Ваших командирів дивізій»⁴⁷.

Докладно розглянутий нами епізод бою під Каушеном засвідчує ще один важливий момент воєнних рефлексій П.Скоропадського. Він із захопленням писав:

«1-ша бригада не лише блискуча у [вищому] світі, але й уміє виконувати свій обов'язок. [...] Ми зайняли абсолютно виняткове становище в армії, усе керівництво дивиться на нас абсолютно винятковими очима»⁴⁸.

Здавалося, що автор листа – великосвітська людина, гвардієць і досвідчений командир – на фронті відчув деякий дискомфорт у спілкуванні зі звичайними армійськими офіцерами, та навіть певний комплекс меншовартості, адже Кавалергардський і Кінний лейб-гвардії полки не брали участі в бойових діях від часів наполеонівських війн, натомість більшість армійських частин пройшли нещодавню російсько-японську війну. І хоча це зовсім не стосувалося самого генерала П.Скоропадського, лише після перших кривавих боїв він позбувся такого дискомфорту, довівши, що великосвітська молодь під його командуванням уміє битися по-справжньому, не гірше за простих армійців.

Під час Першої світової війни кавалерія використовувалася в основному у спішених бойових порядках та у шанцях – усупереч поглядам, що склалися наприкінці XIX ст.⁴⁹ Так, уже під кінець липня 1914 р (за ст.ст.). П.Скоропадський писав дружині: «Учора в нас був значний бій нашої бригади, більше доводилося діяти спішеними ескадронами»⁵⁰. Фактично з перших

⁴⁷ Цит. за: Радус-Зенкович В.А. Очерк встречного боя... – С.35–36.

⁴⁸ Лист П.Скоропадського дружині від 09.08.1914 р. (див.: ЦДАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.59 зв., 61).

⁴⁹ Див.: Денисон Дж. История конницы. – Кн.1. – Москва, 2001. – С.466–467 («кінноті в майбутніх війнах належатиме, як видається, більш значна роль, ніж будь-коли»).

⁵⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 31.07.1914 р. (див.: ЦДАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.53 зв.).

днів війни кіннота перетворилася на «кінну піхоту». Театр бойових дій, де опи- нився П.Скоропадський (Прибалтика, центр і північ Польщі), ускладнювався численними болотами, річками й потічками, лісовими масивами, що унемож- ливлювало обхідні маневри, флангові прориви та інші дії, в яких кавалерія незамінна. Фактично лише один раз, уже в листопаді 1914 р., була спроба ви- користати гвардійську кінноту при запобіганні загрози ймовірного німецько- го прориву на ділянці Південно-Західного фронту, до якого тоді відносилися війська варшавського напрямку. Але прорив не відбувся і всю цю кавалерій- ську масу передислокували під місто Радом⁵¹. Після цього спішених дивізій П.Скоропадського довелося захищати Петроков: «На цій позиції ми зарилися у землю й упродовж чотирьох днів до підходу піхоти утримували її»⁵². Відтоді на Західному фронті кінноту вже не використовували за призначенням, її особовий склад ніс службу як піхотинці. П.Скоропадський описував дружині окопні будні:

«Я тепер зовсім опіхотився [...]. Німці й ми міцно укріпилися, зарилися у землю з головою, набудували бліндажів, оповили дротом підступи до шанців, тепер ані їм до нас, ані нам до них легко не підійти»⁵³.

Генерал був незадоволений подібним розвитком подій: «Серед таких пі- хотних боїв дуже важко діяти нам, кавалеристам, це вже особливість нашої війни»⁵⁴. Неабиякою проблемою ставали коні, яких треба було берегти під час обстрілів. П.Скоропадський писав:

«Я геть не розумію чому, але нас використовують як піхоту і більшість полків сидить у шанцях. Служба така для нас дуже важка, адже в нас коні. Людина може сховатися у шанцях, але коня сховати важко, дерев'яні споруди не допомагають, їх легко спалити гарматним вогнем, а кам'яниць тут мало. Заміну ча- стин доводиться робити вночі, оскільки вдень весь простір про- стрілюється з гармат»⁵⁵.

Слід відзначити, що П.Скоропадський успішно оволодів навичками пі- хотного командира: організацією глибоко ешелонованої оборони, керуванням артвогнем тощо. Дещо іронізуючи, він писав: «Я у шанцях не сиджу, але пере- творився повністю на піхотного генерала, оточений телефонними дротами й цілий день сиджу біля телефону, віддаючи накази»⁵⁶. Навіть можливість воро- жого прориву не лякала його:

«Сьогодні в нас на всій ділянці німці нібито готуються перейти в наступ, триває цілий день артилерійська підготовка, яка поки

⁵¹ Лист П.Скоропадського дружині від 11.11.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.94).

⁵² Лист П.Скоропадського дружині від 27.11.1914 р. (див.: Там само. – Арк.104 зв.).

⁵³ Лист П.Скоропадського дружині від 18.12.1914 р. (див.: Там само. – Арк.118).

⁵⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 18.11.1914 р. (див.: Там само. – Арк.102).

⁵⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 29.11.1914 р. (див.: Там само. – Арк.106).

⁵⁶ Там само.

що, хвалити Бога, не дає результатів, оскільки всі наші сидять у глибоких шанцях. Дуже можливо, що нині вночі вони форсуватимуть переправи, але в мене все підготовлено і я сподіваюсь відігнати їх назад»⁵⁷.

Набувши такої бойової практики, П.Скоропадський почав думати про доцільність залишення гвардійської кавалерії й отримання під своє командування армійської (піхотної) або принаймні козацької (більшість козацьких формувань на той час стали «кінною піхотою») дивізії⁵⁸. Ще один фактор, який визначив таку ідею – небажання вплутуватися у гвардійські чвари: «Я буду дуже задоволений, коли залишу гвардію, тут, окрім інтриг, нічого немає, ще поки ми воювали, було нібито краще, а тут, у резерві, суцільне нещастя»⁵⁹. Із травня 1915 р. він почав командувати 3-ю кавалерійською дивізією, що дислокувалася в районі Ковна (нині литовське місто Каунас):

«3-тя кавалерійська дивізія попала в період боїв дуже запеклих. Хвала Богові, дивізія під моїм командуванням працювала пречудово, що мені особливо приємно з огляду на те, що досі її сильно сварили. Я себе поставив добре, відчуваю, що користуюся в усіх авторитетом, у дивізії маю велику довіру»⁶⁰.

Піти з гвардії П.Скоропадський прагнув і ще з однієї причини. Зокрема, гвардійські частини відводили з фронту, вони перебувала або в резерві, або при ставці, ходили навіть чутки про інше (небойове) їх використання. Це не влаштовувало генерала з моральних причин:

«Я думаю, що врешті-решт гвардію нікуди не направлять, і хоч зовсім не жадаю крові, але така перспектива мені надзвичайно неприємна. Я хочу мати спокійне сумління, що воював у цій війні поруч з іншими, і усвідомлення, що нас бережуть для якихось, як я думаю, поліцейських функцій після війни мене гнітить, тим більше, що буде неприємно, коли кожен матиме можливість сказати, що ми з німцями не б'ємося, а здатні лише на приборкання непокірних усередині країни»⁶¹.

Упродовж 1915 р. П.Скоропадському довелося командувати кавалерійськими дивізією, корпусом (у період тимчасової відсутності Гусейна Хана Нахичеванського), служити у штабі піхотного корпусу. Остання посада викликала в нього думки з приводу власної непридатності до керування військами на відстані, бажання конкретної роботи, яка, на його думку, закінчується на начальникові дивізії:

«Особисто я віддаю перевагу [тому], коли сам сиджу з частинами й особисто все оце переживаю, ніж бути у становищі командира

⁵⁷ Лист П.Скоропадського дружині від 20.12.1914 р. (див.: Там само. – Арк.119).

⁵⁸ Лист П.Скоропадського дружині від 19.01.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.132–132 зв.).

⁵⁹ Лист П.Скоропадського дружині від 22.01.1915 р. (див.: Там само. – Арк.8).

⁶⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 21.05.1915 р. (див.: Там само. – Арк.68).

⁶¹ Лист П.Скоропадського дружині від 22.06.1915 р. (див.: Там само. – Арк.76).

піхотного корпусу, котрий має все добре продумати, і вже головна робота лягає на начальників дивізій. Тому я б не хотів піхотного корпусу, а ось кавалерійський – інша справа»⁶².

Щоправда, зрештою він дійшов висновку, що «нині служити можна лише в піхоті, і я серйозно розмірковую щодо переходу в піхоту, тобто отримання піхотної дивізії». І далі в тому ж листі йшлося:

«Із кавалерією в період цієї позиційної війни один гріх... Я атестований на корпус. Не знаю, кавалерійський чи армійської піхоти. Очевидно, і на той, і на інший. Але для мене було б задля знань дуже важливо до отримання особливо піхотного корпусу прокомандувати певний час піхотною дивізією. Я б відчував себе більш упевнено»⁶³.

Найвідвертіше про своє бажання порвати з гвардією П.Скоропадський написав наприкінці травня 1916 р.:

«Сором за гвардію. У мене настрої весь час змінюється, то хочу їхати до тебе, то сподіваюсь на те, що нас направлять на фронт, а то соромно й діти згодом сміятимуться наді мною, що я пішов у гвардію. Навіть дурень Якунін (денщик – Г.П.) раптом з'явився до мене та заявив, що проситься в піхоту, я його насварив і відправив на два тижні у відпустку для витверезіння»⁶⁴.

Утім розпрощався П.Скоропадський із гвардією лише у січні 1917 р., у чому «допомогли» заворушення в 34-му армійському корпусі. У листі до дружини він так описував події:

«Учора ввечері я сперечався за вечерею, ми все ще обговорювали питання, добре чи погано, що нас не беруть до Петрограда. Раптом о 9-й годині телеграма від командувача армією: «Генералові Скоропадському терміново виїхати до штабу армії»»⁶⁵.

Він навів у корпусі лад та отримав його під свою команду. Так почався шлях П.Скоропадського до гетьманства, адже саме це з'єднання стане згодом 1-м Українським корпусом, а його офіцери становитимуть кістяк Української народної громади. Приєднатися до національного руху, перебуваючи у гвардії, П.Скоропадському було б значно складніше.

Суттєвою складовою сприйняття майбутнім гетьманом світової війни була проблема кар'єрного зростання. Чи збирався він використати свою участь у воєнних діях для отримання вищих посад? Адже звинувачення його в надмірному властолюбстві стало загальним місцем праць багатьох сучасних

⁶² Лист П.Скоропадського дружині від 12.10.1915 р. (див.: ЦДАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.695. – Арк.121).

⁶³ Лист П.Скоропадського дружині від 26.10.1915 р. (див.: Там само. – Арк.126–126 зв.).

⁶⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 28.05.1916 р. (див.: Там само. – Спр.696. – Арк.41).

⁶⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 20.01.1917 р. (див.: Там само. – Спр.694. – Арк.127; опубл.: Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворень, людина. – С.234).

авторів – українських, російських тощо⁶⁶. Напевно, подібні наміри щось таки важили для П.Скоропадського. За своєю натурою він був і честолюбною, і амбітною людиною, звиклою до влади. Але його честолюбство полягало в негативній оцінці розпоряджень та дій вищого командування, які, на його думку, були хибними, та намагання в межах власних повноважень зробити все по-своєму. Влада була потрібна йому не як така, а можливість щось змінити на краще. На першому місці для нього стояли питання честі, сумлінного виконання обов'язку із захисту Вітчизни, по-перше, і підтримання фамільної честі – по-друге. Уже після перших боїв він писав дружині про те, що «родину свою я не зганьбив».

Ще на початку війни П.Скоропадський мріяв отримати під постійну, а не тимчасову команду якийсь військове з'єднання. З одного боку, це було прагнення посади, з іншого – можливість реалізуватися як самостійний командир: «Для мене це дуже важливо знати, тому що тоді я здійснию цілий ряд справ, які нині я не вирішую, не знаючи власного становища»⁶⁷. Він поділився з дружиною своїми прагненнями: «Моя мрія тепер, під час війни, отримати армійську дивізію. Зрештою для мене було б визначено, я спокійно командував би, а потім, по завершенні війни, міг би відрахуватися до почту»⁶⁸. В іншому, пізнішому, листі писав більш конкретно:

«Сумую, головним чином тому, що мені немає чого робити і сумно ходити за вказівкою інших, яких вважаю нижчими від себе за знаннями. Я зовсім не через кар'єру. Мені вигідніше у цьому відношенні, мабуть, було б залишитися в 1-й дивізії (мається на увазі 1-ша гвардійська кавалерійська дивізія – Г.П.). Я дуже прагну самостійної справи. Або щоб бригаду мою знову виділили чи отримати дивізію»⁶⁹.

Але це питання так і не було вирішене. Навпаки, воно ще більше, за словами самого П.Скоропадського, заплуталося:

«Головне, що мені було неприємно і, навіть скажу, образливо, що за кілька днів перед тим було видано наказ Миколи Михайловича (верховний головнокомандувач, великий князь – Г.П.) про те, що він мене призначає командувати на період війни кірасирською дивізією, а потім за кілька днів, трах, з'являється Казнаков із приписом прийняти командування тією ж дивізією. Виходить так, що в мене щось було невдалим. Водночас скажу зовсім відверто, що було, з однієї сторони, важко, з іншої – у мене ніколи все так вдало не виходило. Сумління моє абсолютно чисте, усе в мене гаразд і всюди я правильно робив. [...] Як би там

⁶⁶ Див.: *Савченко В.* Павло Скоропадський – останній гетьман України. – Х., 2008. – 380 с. (одна з глав має назву: «Поневіряння фанатика влади»); *Федюк В.* Україна в 1918 г.: Гетман П.П.Скоропадський. – Ярославль, 1993. – С.11 («честолюбна натура», «знайти на полях битв почесні та славу»); *Пученков А.С.* Киев в конце 1918 г.: падение режима гетмана П.П.Скоропадского // Новейшая история России. – 2011. – №2. – С.57–72.

⁶⁷ Лист П.Скоропадського дружині від 12.12.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.112).

⁶⁸ Лист П.Скоропадського дружині від 25.12.1915 р. (див.: Там само. – Арк.87).

⁶⁹ Лист П.Скоропадського дружині від 18.03.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.43 зв.).

не було, це мені неприємно не у сенсі відсутності підвищення, а в тому сенсі, що всі зможуть подумати, ніби я під час війни не був на потрібній висоті».

Такий перебіг подій, за свідченням майбутнього гетьмана, остаточно переконав його по завершенні війни подати у відставку: «Обов'язково піду й буду завжди з тобою»⁷⁰. У наступному листі щодо ситуації зі своїм призначенням він висловлювався різкіше:

«Маю тобі відверто сказати, я просто ображений, що зі мною так учинили. Було сказано, що на час війни я призначений командувати кірасирською дивізією, а потім раптом нібито віднімають, у той час як у мене все було гаразд (в оригіналі: “ни сучка ни задоринки не было” – Г.П.). Ти знаєш, я самолюбна людина, і таке становище, коли кожен негідник може робити всілякі припущення щодо моїх невдач (уявних) або говорити, що я не вправся... Якби не війна, я б одразу пішов»⁷¹.

Проте не слід розглядати такі думки П.Скоропадського як свідчення лише особистої образи. Це, звісно, мало місце, але визначальними стали інші міркування. Показово, що, мабуть, уперше про своє бажання залишити після війни військову службу майбутній гетьман дещо жартома написав уже на початку вересня 1914 р.: «Обіцяю, що буду зовсім в тебе під каблуком і тому піду зі служби»⁷². Тими ж мотивами просякнуті й пізніші листи. Так, у грудні 1914 р. він писав: «Якщо уцілію до кінця війни, після неї ніколи з тобою й дітьми не розлучатимуся, дуже важко без вас»⁷³. На початку 1915 р. подружжю вдалося зустрітися, провівши декілька днів у Варшаві, що ще більше зміцнило прагнення П.Скоропадського залишити військову службу. Характерно, що цього разу він уже не поєднував питання свого службового становища з майбутньою відставкою: «Нині, після того, як ми побачилися, я мрію про залишення посади, як ми з тобою обговорювали вчора за сніданком»⁷⁴. Такі настрої не полишали генерала й пізніше:

«Гвардійська дивізія, таким чином, від мене йде, але я ані на хвилину про це не шкодую. Бог із ним, особливо під час війни, а в мирний час, якщо залишуся живим, я категорично не хочу переводити своє життя на животіння влітку у Красному Селі»⁷⁵.

Такі плани на післявоєнний період було узгоджено з дружиною, адже й вона писала чоловікові на фронт: «По війні хотілося б мені особисто зайнятися дітьми, каліками та хворими, і бачити тебе в піджаку, як ти розбираєш

⁷⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 23.12.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.120–120 зв., 122 зв.).

⁷¹ Лист П.Скоропадського дружині від 25.12.1914 р. (див.: Там само. – Арк.87).

⁷² Лист П.Скоропадського дружині від 09.09.1914 р. (див.: Там само. – Спр.693. – Арк.105 зв.).

⁷³ Лист П.Скоропадського дружині від 09.12.1914 р. (див.: Там само. – Спр.694. – Арк.109).

⁷⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 09.01.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.4).

⁷⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 22.07.1915 р. (див.: Там само. – Арк.85–85 зв.).

наш родинний архів»⁷⁶. Таким чином, не варто стверджувати про фанатичне властолюбство П.Скоропадського або ж про його кар'єризм. Людина, яка хотіла промінати гвардію на армію, навіть на просту піхоту, і зрештою зробила це, котра мріяла після війни взагалі покинути військову службу – основне своє заняття впродовж понад двадцяти років життя – однозначно не була «фанатиком влади». А ось виконання обов'язку (перед Батьківщиною, родиною, власним сумлінням) для нього дійсно було понад усе.

Важливою складовою рефлексії війни виступає ставлення до супротивника. Від цього залежить саме сприйняття воєнних дій, їх характеру, взаємин усередині своєї й ворожої військових спільнот. Почуття поваги (або зневаги) до противника – обов'язкове для військовика, воно визначає справедливість власних дій, війни взагалі. Висвітлення цієї проблеми може дати відповідь і на засадниче питання: чи був майбутній гетьман України від початку германофілом, чи сподівався він на перемогу німців, як це стверджують деякі дослідники⁷⁷?

Приватна кореспонденція П.Скоропадського за період війни не дає підстав для таких висновків. Його думки про ворога змінювалися, але вважати цього російського генерала германофілом не варто. Як писав він згодом одному зі своїх колишніх співробітників – М.Могилянському: «Мене всі неодмінно подають якимось затятим германофілом. Я такий самий германофіл, як і франкофіл. Я просто русофіл, який бажає відновлення Росії». Причому далі він пояснював, що йдеться про нову, федеративну Росію, в якій Україна посіла б гідне місце⁷⁸.

У перших листах із війни до дружини він стверджував, спираючись на досвід прикордонних боїв: «Німців, – не знаю, як буде далі, – але поки не можна порівняти з японцями. Ми постійно маємо над ними перемогу. У мене в полку вже набралось чимало німецької зброї, пік, гвинтівок, касок, ранців, наметів»⁷⁹. За наслідками важкого для росіян бою під Каушеном у серпні 1914 р. він дещо змінив думку, але все ж наполягав на перевазі російської армії та, зокрема, кінногвардійців: «Німці б'ються пречудово, але всюди перед 1-ю бригадою пасують, особливо в останній битві вони поспішно відступили, хоча їх і була ціла піхотна бригада»⁸⁰. Нарешті цілісний погляд на супротивника формулюється у вересні першого року війни. В описі одного з боїв відчувається повага до ворога, який у незручній ситуації чинить опір та не піддається паніці:

«Німці навдивовижу стійкий народ. Учора ввечері ми стали на шляху їхнього відходу. Вони на нас не очікували, ішла величез-

⁷⁶ Лист О.Скоропадської чоловікові від 09.03.1917 р. (див.: Там само. – Спр.468. – Арк.7 зв.; опубл.: Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – С.253).

⁷⁷ Див.: Пученков А. Украинизация Украины – опыт Скоропадского [Електронний ресурс]: <http://www.regnum.by/news/analitics/1172882.html> («він дотримувався німецької орієнтації, тобто був твердо переконаний в остаточній перемозі німців у світовій війні, яка ще тривала в ті дні»).

⁷⁸ Сергеев А. Россия и Украина: из дневников М.М.Могилянского и писем к нему П.П.Скоропадского (1919–1926) // Минувшее: Исторический альманах. – Т.14. – Москва; Санкт-Петербург, 1993. – С.257.

⁷⁹ Лист П.Скоропадського дружині від 31.07.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.53 зв.).

⁸⁰ Лист П.Скоропадського дружині від 09.08.1914 р. (див.: Там само. – Арк.61).

на піхотна колона з артилерією. Я наказав поставити гармати та відкрив несподіваний вогонь. Незважаючи на раптовість і великі втрати, що їх вони зазнавали, ніякого розладу я не помітив. Ми стріляли доти, доки вони не відкрили вогонь із важких гармат. Як тільки в нас почалися втрати, я відвів дивізію до лісу»⁸¹.

Наступного, 1915-го, року П.Скоропадський відзначав, що сили супротивника й особливо моральний дух далеко не зломлені:

«Німці, хоча назагал піддаються, але мало. Вірно, що вони стали легше здаватися в полон, але все ще далеко до деморалізації або відчаю. Навпаки, вони думають, що переможуть»⁸².

Новим сюжетом у ставленні до ворога стало використання німецькими військами розривних куль, заборонених (поряд з авіаційними бомбами та задушливими газами) І Гаазькою конференцією 1899 р.⁸³ І якщо авіаційні та хімічні боеприпаси, попри міжнародну заборону, застосовували обидві воюючі сторони, то розривними кулями, на думку П.Скоропадського, користувалася тільки німецька армія:

«Негідники німці стріляють майже винятково розривними кулями, я бачив рани – це точно. Набої не власного виробництва, тобто не окремі солдати надрізували голівку кулі, щоб зробити її розривною, а казенного виготовлення. Це паскудство феноменальне з боку їхнього уряду»⁸⁴.

Слід сказати, що до інших заборонених боеприпасів генерал П.Скоропадський ставився більш поблажливо: «Німці [...] душать нас газами, але й ми також. Це нічого, ми при звичаїлися і втрати в нас мізерні»⁸⁵.

Нарешті відомі нам листи від 1917 р. також не містять жодних натяків на германофільство П.Скоропадського, який не припускав думки щодо можливої перемоги німців (хіба що революційна анархія їм допоможе). У кореспонденції наявні різні сюжети, в основному пов'язані з наступним розвитком революційних подій і стурбованістю долею родини. На початку квітня він навіть висловлював бажання битися з противником, але не був упевнений у своєму корпусі:

«Німці, поза сумнівом, скоро перейдуть у наступ. Як битимуться мої частини я ще не знаю. Думаю, що завдяки постійному впливу битимуться. Але коли прийде поповнення, тоді одному Богові відомо, що станеться»⁸⁶.

⁸¹ Лист П.Скоропадського дружині від 18.09.1914 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.694. – Арк.73).

⁸² Лист П.Скоропадського дружині від 02.03.1915 р. (див.: Там само. – Спр.695. – Арк.26).

⁸³ Див.: *Кіган Д.* Первая мировая война. – С.27–29.

⁸⁴ Лист П.Скоропадського дружині від 09.03.1915 р. (див.: ЦДІАК України. – Ф.1219. – Оп.2. – Спр.695. – Арк.33 зв.).

⁸⁵ Лист П.Скоропадського дружині від 01.03.1917 р. (див.: Там само. – Спр.694. – Арк.3; опубл.: *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – С.242).

⁸⁶ Лист П.Скоропадського дружині від 04.04.1917 р. (див.: Там само. – Арк.8; опубл.: *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – С.263).

Таким чином, листи П.Скоропадського до дружини, написані впродовж 1914–1917 рр., засвідчують, що Перша світова війна стала переломним етапом у формуванні його політичних поглядів. Одразу (очевидно інтуїтивно) він відчув, що збройна боротьба матиме тривалий і запеклий характер. Згодом генерал дійшов висновку, що кінцевим її результатом стануть революційні заворушення, оскільки сама війна була несправедливою, імперіалістичною. Думки про власну військову кар'єру дедалі більше змінювалися бажанням залишити службу. Єдиним спонукальним мотивом до участі у війні для П.Скоропадського наприкінці її залишалися питання честі, адже він уважав за необхідне виконати власний обов'язок, підтримати фамільну честь, щоби дружині та дітям не було соромно за нього. Про те, що він «до кінця виконає свій обов'язок», генерал писав і у серпні 1914, і у квітні 1917 рр. Саме такі мотиви спонукали його думати про перехід із гвардії в армію, адже вже з 1916 р. замість фронту гвардійські частини готувалися до приборкання заворушень усередині країни. Водночас приватне листування П.Скоропадського підважує деякі стереотипні погляди щодо його прагнень, життєвих планів.

It's reveals at the materials of P.Skoropads'kyi family correspondence his perception of World War I which he departed at the front from the first to the closing date. It will be that he perceived war as heavy, ungrateful business, did not hunt for ranks, but dreamed to leave military service after war. To Germans as opponents regarded with certain respect, acknowledging their persistence, discipline, but not a single mention about possibility of victory of Germany in his letters is not. Other myths are refuted also – in relation to ambition, careerism, political ignorance of the future Hetman of Ukraine.

Keywords: *P.Skoropads'kyi, the World War I, the guard, the cavalry, military actions.*

